

Agnieszka Cybulska-Bienioszek

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Polska
agnieszka.cybulska@uekat.pl

Aleksander J. Witosz

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Polska
aleksander.witosz@uekat.pl
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5507-2616>

Śmierć niewypłacalnego przedsiębiorcy a regulacje prawa upadłościowego

The Death of an Insolvent Entrepreneur in the Light of Bankruptcy Law Regulations

Abstract: This study aims to identify and analyse the specific regulations of the Bankruptcy Law to the extent that they relate to the death of an insolvent debtor. The authors attempt to determine the correct interpretation *de lege lata*, and where it is justified, draw conclusions *de lege ferenda*. Due to the fact that regulations must be interpreted together with the provisions of inheritance law and other regulations, their correct interpretation may be difficult. This study contains an analysis of three possible cases: when death occurred after the filing of a bankruptcy petition, during the course of bankruptcy proceedings, but also on the brink of bankruptcy before the petition was filed by an authorized person. In the event of death after filing for bankruptcy or after its declaration, the problem is essentially of a procedural nature and is generally resolved by identifying the persons participating in the proceedings (usually a trustee). On the other hand, in the event of the death of an insolvent entrepreneur before they file for bankruptcy, the Bankruptcy Law provides for a separate procedure. At the same time, it seems that due to the distinctness of this situation, the introduction of a different, specific definition of insolvency is justified, which the authors present in this study.

Keywords: bankruptcy, death, insolvency, insolvent entrepreneurs

Słowa kluczowe: bankructwo, śmierć, niewypłacalność, niewypłacalny przedsiębiorca

Wprowadzenie

Śmierć jest zdarzeniem prawnym rodzącym skutki prawne o fundamentalnym znaczeniu¹. Śmierć podmiotu, któremu przysługiwały określone prawa, pociąga za sobą przejście stosunków cywilnoprawnych na inne podmioty² albo ich wygaśnięcie oraz powstanie nowych stosunków prawnych, zasadniczo odnoszących się do spadku. W zakresie zgonu człowieka regulacje prawne opierają się na wypracowanych procedurach medycznych³. Przepisy prawa skupiają się natomiast na skutkach prawnych śmierci, a jedną z takich szczególnych regulacji są unormowania Prawa upadłościowego⁴, dotyczące śmierci niewypłacalnego przedsiębiorcy.

Obecność tej regulacji szczególnej nie powinna dziwić, bowiem w przypadku, gdy zmarły prowadził jednoosobową działalność gospodarczą, zakres stosunków prawnych, których stroną był zmarły, w szczególności tych o charakterze zobowiązaniowym, jest zwykle szeroki. Postępowanie upadłościowe jest, w swej istocie, instrumentem chroniącym prawa wierzycieli na wypadek, gdyby ich wspólny dłużnik okazał się niewypłacalny⁵. Z tej perspektywy byłoby niezasadne, żeby śmierć przedsiębiorcy jednoosobowego pozbawiała wierzycieli ochrony, jaką daje im upadłość dłużnika, zwłaszcza że przedsiębiorstwa jednoosobowe i rodzinne są najpopularniejszą formą prowadzenia działalności gospodarczej⁶. A można przecież zakładać, że większość długów, jakie pozostawi po sobie zmarły przedsiębiorca, będzie związanych z działalnością gospodarczą. Problem nie jest sprawą błahą⁷, bo w CEIDG zarejestrowanych jest ponad 200 tys. przedsiębiorców, którzy ukończyli 60 rok życia⁸, zaś zgodnie z danymi opublikowanymi przez GUS przeciętne trwanie życia w Polsce w 2021 r. wyniosło w przypadku mężczyzn 71,8 roku, natomiast kobiet 79,7 roku⁹.

1 I. Sierpowska, *Śmierć w ujęciu prawa administracyjnego*, Warszawa 2020, s. 46.

2 E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2022, s. 1.

3 K. Dullak, *Śmierć elementem sprawczym rozwiązania węzła małżeńskiego*, „Prawo Kanoniczne” 2019, nr 2, s. 137.

4 Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe (tekst jedn. Dz.U. z 2022 r., poz. 1520), powoływana jako „Prawo upadłościowe” albo „pr.upadł.”

5 Więcej o celach postępowania upadłościowego zob. A.J. Witosz, (w:) A.J. Witosz (red.), *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 46–53.

6 A. Szafrąńska, *Skutki prawne śmierci przedsiębiorcy jednoosobowego*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 7–8, s. 223–231.

7 Należy jednak zaznaczyć, że praktyczne wykorzystanie postępowania upadłościowego wszczętego po śmierci niewypłacalnego dłużnika nie jest duże, bowiem konstrukcja ta – omówiona w dalszej części opracowania – jest jedynie jedną z możliwych dróg postępowania, a przy tym jest podejmowana wyłącznie na wniosek osoby uprawnionej.

8 K. Sobczak, *Dziedziczenie firmy rodzinnej ma być łatwiejsze*, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/biznes/dziedziczenie-firmy-rodzinnej-ma-byc-latwiejsze,227752.html> (29.12.2022).

9 https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5470/2/16/1/trwanie_zycia_w_2021_roku.pdf (4.01.2023).

Niniejsze opracowanie ma na celu identyfikację regulacji szczególnych Prawa upadłościowego w zakresie, w jakim odnoszą się one do śmierci niewypłacalnego dłużnika. Z uwagi na to, że muszą być one wykładane wspólnie z przepisami prawa spadkowego oraz innymi regulacjami, w szczególności z uwzględnieniem ustawy o zarządzie sukcesyjnym¹⁰, ich prawidłowa wykładnia może nastręczać trudności. Już w zakresie kluczowej przesłanki niewypłacalności należy postawić hipotezę, że zasadna jest interpretacja istotnie odbiegająca od literalnej wykładni art. 11 Prawa upadłościowego, a i w innych przypadkach można wskazać na wątpliwości w praktycznym stosowaniu prawa. Autorzy podejmują próbę ustalenia właściwej wykładni *de lege lata*, a tam gdzie jest to uzasadnione – stawiają wnioski *de lege ferenda*.

1. Śmierć dłużnika po złożeniu wniosku o ogłoszenie upadłości i po ogłoszeniu upadłości

Sytuacja, gdy śmierć nastąpiła w toku postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości (po złożeniu wniosku a przed ogłoszeniem upadłości), jest pierwszą z odrębnych regulacji Prawa upadłościowego odnoszących się do śmierci niewypłacalnego dłużnika. Przepis art. 26¹ ust. 4 pr.upadł. nakazuje w takim wypadku odpowiednie stosowanie przepisów o braku zdolności procesowej przy jednoczesnym braku przedstawiciela ustawowego, co ma zapewnić możliwość prowadzenia postępowania i ewentualne ogłoszenie upadłości nawet przed stwierdzeniem nabycia spadku¹¹ albo powołaniem zarządcy sukcesyjnego. Sposób postępowania sprowadza się do powołania kuratora przez sąd upadłościowy. Należy przyjąć, że powołanie kuratora ma charakter przejściowy do czasu wstąpienia do postępowania spadkobiercy zmarłego dłużnika¹², kuratora spadku, względnie do czasu ustanowienia zarządcy sukcesyjnego, jeśli jest on powoływany już po śmierci przedsiębiorcy (art. 12 u.z.s.). Jeśli zarządca sukcesyjny jest ustanowiony na podstawie wpisu w CEIDG przez samego przedsiębiorcę (art. 7–9 u.z.s.), to ta osoba wstąpi do postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości.

Jeśli zarządca sukcesyjny z dowolnej przyczyny przestanie pełnić swoją funkcję, a nie ma alternatywnego zarządcy sukcesyjnego, o którym mowa w art. 11 ust. 2 u.z.s., sąd upadłościowy powoła kuratora, chyba że do postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości wstąpi spadkobierca. Jakkolwiek Prawo upadłościowe nie prze-

10 Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej i innych ułatwieniach związanych z sukcesją przedsiębiorstw (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r., poz. 170), powoływana jako „ustawa o zarządzie sukcesyjnym” albo „u.z.s.”

11 A. Jakubecki, (w:) F. Zedler, A. Jakubecki (red.), Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz, Warszawa 2011, art. 26¹, Lex.

12 Zgodzić się należy z postulatem uzupełnienia art. 26¹ pr.upadł. o wyraźne wskazanie na możliwość wstąpienia spadkobiercy do postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości; zob. A. Hrycaj, A. Kosmal, Śmierć upadłego, „Doradca Restrukturyzacyjny” 2020, nr 4, s. 26.

widuje w sposób wyraźny uczestnictwa spadkobiercy w tym postępowaniu, to należy przyjąć rozwiązanie tożsame z właściwym postępowaniem upadłościowym (prowadzonym po ogłoszeniu upadłości). Brak podstaw do przyjęcia wniosku *a contrario* w związku z nieobecnością na gruncie art. 261 pr.upadł. odpowiednika art. 188 ust. 1 pr.upadł.¹³, a pośrednio prawo to wynika z następujących z chwilą śmierci skutków materialnoprawnych (art. 922 §1 k.c.). Taka wykładnia daje spadkobiercy, który może wykazać się odpowiednim tytułem prawnym¹⁴, prawo wstąpienia do postępowania (por. art. 188 pr.upadł.). Gdyby spadkobierca tego nie uczynił, to powołanie kuratora w dalszym ciągu jest koniecznością.

W toku postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości sąd może zabezpieczyć majątek dłużnika przez ustanowienie tymczasowego nadzorcy sądowego (art. 38 pr.upadł.). Jego ustanowienie ogranicza dłużnika jedynie do czynności zwykłego zarządu, a w sprawach wykraczających poza ten zakres wymagana pod rygorem nieważności jest zgoda tymczasowego nadzorcy sądowego. Na wypadek śmierci przedsiębiorcy uprawnienia tymczasowego nadzorcy sądowego w identyczny sposób ograniczają spadkobiercę i zarządcę sukcesyjnego. Pomimo że w skład masy upadłości wejdzie tylko spadek, uprawnienia tymczasowego nadzorcy sądowego będą oddziaływały w szerszym zakresie, także na małżonka osoby zmarłej. Dotyczy to sytuacji wspólności majątkowej małżeńskiej istniejącej w chwili śmierci. Spadek obejmuje jedynie udział we współwłasności majątku wspólnego, ale w praktyce wdowa albo wdowiec musi w swych działaniach uwzględniać, że z tytułu ustania wspólności majątkowej ma jedynie prawo do udziału w powstałej współwłasności w częściach ułamkowych. Analogicznie należy ocenić wypadek powołania zarządcy sukcesyjnego, który w takim wypadku obejmuje zarząd całością przedsiębiorstwa (art. 2 ust. 2 u.z.s.) – w praktyce wszelkie czynności zarządcy sukcesyjnego przekraczające granice zwykłych spraw wymagają dla ważności zgody tymczasowego nadzorcy sądowego na zasadzie art. 38a pr.upadł.

Dodatkową możliwością po stronie sądu upadłościowego jest ustanowienie zarządu przymusowego (art. 40 pr.upadł.), co w szczególności może nastąpić, gdy spadkobierca bądź zarządca sukcesyjny ukrywa majątek spadkowy, działa na szkodę wierzycieli zmarłego przedsiębiorcy bądź nie wykonuje poleceń tymczasowego nadzorcy sądowego. Ponownie, problematyczna jest sytuacja ustanowienia zarządcy przymusowego w razie, gdyby przedsiębiorstwo pozostałe po zmarłym dłużniku było w chwili śmierci objęte wspólnością majątkową małżeńską. I w tej sytuacji współmałżonek pozostały po osobie zmarłej i ewentualny zarządca sukcesyjny będą w praktyce związani uprawnieniami zarządcy przymusowego, które każdorazowo określa sąd go powołujący (art. 40 ust. 2 pr.upadł.).

13 Tak A. Hrycaj, A. Kosmal, *Śmierć...*, *op. cit.*, s. 24.

14 Zasadniczo prawomocnym postanowieniem sądu o stwierdzeniu nabycia spadku, zarejestrowanym aktem poświadczenia dziedziczenia albo europejskim aktem poświadczenia spadkowego.

Z chwilą ogłoszenia upadłości należy opowiedzieć się za analogicznym stosowaniem art. 421 pr.upadł., zgodnie z którym do masy upadłości wejdą aktywa spadku po zmarłym dłużniku. Problemem może być sytuacja wspólności majątkowej małżeńskiej. Jedynie bowiem ogłoszenie upadłości wywołuje skutki określone w art. 124 pr.upadł., a więc cały majątek wspólny wchodzi do masy upadłości, a jego podział jest niedopuszczalny. W wypadku, gdy śmierć nastąpiła przed tą datą, wspólność majątkowa ustaje z chwilą śmierci, a małżonek zmarłego co do zasady obejmuje udział we współwłasności w częściach ułamkowych w wysokości $\frac{1}{2}$ (art. 50¹ k.r.o.). W zarządzie syndyka pozostawać będzie jedynie udział we współwłasności majątku wspólnego stanowiącym spadek i to przepisy prawa cywilnego rozstrzygną o podziale tego majątku, co w praktyce może ograniczyć swobodę syndyka w likwidacji masy upadłości do czasu podziału tego majątku, który nastąpi w trybie prawa spadkowego (art. 46 k.r.o.).

Z chwilą ogłoszenia upadłości właściwą regulacją proceduralną staje się art. 188 pr.upadł. stosowany *per analogiam*, bowiem wprost przepis ten dotyczy śmierci dłużnika po ogłoszeniu upadłości. W literaturze sporną kwestią stała się¹⁵ konieczność ponownego powołania kuratora po ogłoszeniu upadłości czy też – inaczej rzecz ujmując – pytanie o to, kiedy kurator powołany na podstawie art. 26¹ ust. 4 pr.upadł. przestaje pełnić swoją funkcję. Niewątpliwie korzystne z punktu widzenia ekonomiki postępowania jest, by kurator powołany w toku postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości (art. 26¹ ust. 4 pr.upadł.) kontynuował nieprzerwanie pełnienie swojej funkcji także na gruncie właściwego postępowania upadłościowego, bez konieczności powoływania tej samej lub nowej osoby na kuratora w trybie art. 188 ust. 1 pr.upadł.¹⁶ Jednakże z uwagi na to, że mowa tu o dwóch samodzielnych postępowaniach i wyraźnym umiejscowieniu kuratora z art. 26¹ ust. 4 pr.upadł. tylko w jednym nich, jest to problematyczne. Uzasadnione wydaje się uzupełnienie art. 188 ust. 1 pr.upadł. o wskazanie, że jeśli w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości był ustanowiony kurator, to kontynuuje on wykonywanie swojej funkcji we właściwym postępowaniu upadłościowym – oczywiście tylko do czasu wstąpienia spadkobiercy do postępowania (art. 188 ust. 2 pr.upadł.).

15 Por. A. Malmuk-Cieplak, (w:) A.J. Witosz (red.), Prawo upadłościowe. Komentarz, Warszawa 2021, s. 167 i literatura tam powołana.

16 W tym kierunku A. Hrycaj, A. Kosmal, (w:) Śmierć..., *op. cit.*, s. 24; za koniecznością ponownego ustanowienia kuratora opowiadają się: A. Gnys, (w:) A. Machowska (red.), Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe, Warszawa 2021, Lex.; S. Gurgul, Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz, Warszawa 2020, art. 26¹ pr. upadł., nb. 1, Legalis; A. Jaworski, (w:) A. Komenda, Krajowy Rejestr Sądowy i postępowanie rejestrowe, Warszawa 2021, Lex; P. Zimmerman, Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz, Warszawa 2022, art. 26¹ pr.upadł., nb. 4, Legalis; a także P. Janda, Prawo upadłościowe. Komentarz, Warszawa 2020, art. 26¹, Lex – który jednocześnie wskazuje, że w praktyce osoba pełniąca funkcję kuratora w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości zostanie ustanowiona kuratorem dłużnika także po wydaniu postanowienia o ogłoszeniu upadłości.

Unormowana w art. 188 pr.upadł. śmierć dłużnika po ogłoszeniu upadłości jest drugą z sytuacji związanych ze śmiercią niewypłacalnego dłużnika, którym Prawo upadłościowe poświęciło odrębną regulację. Postępowanie toczy się dalej z udziałem spadkobiercy bądź kuratora, spadkobierca ma bowiem prawo wstąpić do postępowania, ale nie ma takiego obowiązku¹⁷. Oznacza to, że sędzia-komisarz, działając z urzędu albo na wniosek syndyka, powoła kuratora nie tylko w razie, gdy spadkobierca nie jest znany, ale także gdy nie wstąpił on do postępowania. Kurator jest przy tym powoływany jedynie pod warunkiem, że w postępowaniu upadłościowym nie uczestniczy spadkobierca, a po jego wstąpieniu powołanie kuratora traci moc (art. 188 ust. 2 pr.upadł.). Analogicznie wygląda sytuacja w przypadku ustanowienia kuratora spadku (art. 188 ust. 3 pr.upadł.).

W każdym przypadku kurator przestanie pełnić swoją funkcję najpóźniej z momentem zakończenia postępowania upadłościowego. Będzie to chwila uprawomocnienia się albo postanowienia o umorzeniu postępowania (art. 361 pr.upadł.), albo postanowienia o stwierdzeniu zakończenia postępowania (art. 368 pr.upadł.). W przypadku osób fizycznych prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą dalszym następstwem zakończenia postępowania upadłościowego jest wniosek o ustalenie planu spłaty wierzycieli i umorzenie pozostałej części zobowiązań, które nie zostały zaspokojone w postępowaniu upadłościowym (art. 369 ust. 1 pr.upadł.). W przypadku, gdy upadły już nie żyje, wniosek taki oczywiście nie może być złożony, a jeżeli postępowanie oddłużeniowe było już w toku, to podlega ono umorzeniu na podstawie odpowiednio stosowanego art. 355 k.p.c. Z kolei o ochronie spadkobierców rozstrzygają przepisy prawa spadkowego, a wydaje się przy tym, że analogiczne zastosowanie znajdzie art. 424 pr.upadł., który odracza skutki prawne związane z przyjęciem spadku do zakończenia postępowania upadłościowego.

2. Postępowanie upadłościowe wszczęte po śmierci niewypłacalnego dłużnika

Trzecią sytuacją uregulowaną w Prawie upadłościowym jest śmierć przedsiębiorcy na przedpolu upadłości, a więc śmierć już niewypłacalnego przedsiębiorcy, ale przed złożeniem wniosku o ogłoszenie upadłości. W takiej sytuacji może toczyć się postępowanie odrębne uregulowane w art. 418 i n. pr.upadł., a podstawą do ogłoszenia upadłości zmarłego w dalszym ciągu pozostaje niewypłacalność (art. 10 pr.upadł.), a nie jest nią sam fakt śmierci przedsiębiorcy. Nie powinno jednak ulegać wątpliwości, że przesłankę niewypłacalności należy oceniać w tym przypadku z określonymi modyfikacjami, aczkolwiek art. 7 pr.upadł. – będący podstawą wniosku o ogłoszenie upadłości zmarłego przedsiębiorcy – nie zawiera odesłania do odpo-

17 A. Malmuk-Cieplak, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 586.

wiedniego stosowania przepisów. Pomimo tej usterki legislacyjnej nie sposób przyjąć, że wykładnia art. 11 ust. 1–2 pr.upadł. może być dokonywana wprost.

Przede wszystkim należy przyjąć, że ocena sytuacji finansowej zmarłego dłużnika musi uwzględniać fakt jego śmierci. Oznacza to *de lege lata*, że ocenia się zobowiązania wymagalne na chwilę śmierci, a istniejące, ale jeszcze niewymagalne zobowiązania będą podlegały zaspokojeniu w ramach ewentualnego postępowania upadłościowego, lecz nie są uwzględniane przy ocenie wypłacalności zmarłego. Oznacza to również konieczność specyficznego rozumienia przesłanki trwałej utraty zdolności do wykonywania wymagalnych zobowiązań pieniężnych (art. 11 ust.1 pr.upadł.), gdzie należy dokonać oceny wyłącznie w oparciu o sytuację finansową na chwilę śmierci, bez uwzględniania zdarzeń przyszłych, a w szczególności z pominięciem sytuacji spadkobierców i sposobu przyjęcia spadku.

Wydaje się jednak, że z uwagi na funkcję ochronną tego przepisu (względem wierzycieli¹⁸) można *de lege ferenda* zaproponować określoną modyfikację. Wydaje się bowiem, że identyfikacja zobowiązań, które są uwzględniane przy ocenie niewypłacalności, powinna objąć także zobowiązania jeszcze niewymagalne, ale istniejące na chwilę śmierci. W aktualnym bowiem stanie prawnym może okazać się, że bez ich uwzględniania nie będzie możliwe stwierdzenie niewypłacalności zmarłego dłużnika, a wierzyciele zostaną pozbawieni ochrony prawa upadłościowego (w mniejszym stopniu ma to znaczenie dla spadkobierców, chronionych przez prawo spadkowe). Być może wręcz należałoby rozważyć całkowicie odrębną przesłankę ogłoszenia upadłości zmarłego przedsiębiorcy w postaci porównania aktywów i pasywów spadku, a więc uwzględniać także zobowiązania niepieniężne, które zasadniczo nie mają znaczenia w kontekście niewypłacalności. W razie śmierci dłużnika brak bowiem uzasadnienia dla literalnego odczytywania definicji niewypłacalności.

Odrębnym zagadnieniem jest dopuszczalność odwołania się do domniemania niewypłacalności z art. 11 ust. 1a pr.upadł. W przypadku, gdyby 3-miesięczne opóźnienie w płatnościach miało miejsce już przed śmiercią, sprawa jest jasna – domniemuje się niewypłacalność. Jak się wydaje, należy także przyjąć, że wskazany w powołanej normie termin nie ulega przerwaniu z chwilą śmierci, a zatem w dużej części przypadków niedługo po śmierci domniemanie będzie się realizowało i umożliwi złożenie wniosku o ogłoszenie upadłości.

Samodzielną przesłanką ogłoszenia upadłości po śmierci jednoosobowego przedsiębiorcy jest art. 11a pr.upadł. Znajduje on zastosowanie w sytuacji, w której na chwilę śmierci nie można było jeszcze stwierdzić niewypłacalności, ale to czynności dokonywane przez zarządcę sukcesyjnego w ramach prowadzenia przedsiębiorstwa w spadku spowodowały utratę zdolności do wykonywania wymagalnych zobowiązań pieniężnych. Ustanowienie zarządu sukcesyjnego powoduje bowiem

18 A.J. Witosz, Prawo..., *op. cit.*, s. 69.

tę szczególną sytuację, że przedsiębiorstwo w spadku ma swoich właścicieli ekonomicznych (art. 3 u.z.s.), ale to zarządca sukcesyjny prowadzi przedsiębiorstwo. Odpowiednie zastosowanie znajduje art. 11 ust. 1a pr.upadł., a więc domniemanie niewypłacalności, jeżeli opóźnienie w wykonaniu zobowiązań pieniężnych przekracza trzy miesiące.

Zakres zdolności upadłościowej w przypadku szczególnej sytuacji uregulowanej w art. 7 pr.upadł. także nie jest wolny od wątpliwości. Oczywiście dotyczy on osób, które w chwili śmierci były przedsiębiorcami. W piśmiennictwie¹⁹ krąg ten rozszerza się na osoby byłych przedsiębiorców (jeśli od dnia ich wykreślenia z rejestru nie minął rok – art. 8 pr.upadł.) i niezarejestrowanych przedsiębiorców, faktycznie prowadzących działalność gospodarczą (art. 9). Wypowiedziany został także pogląd²⁰ o dopuszczalności zastosowania omawianej regulacji w wypadku śmierci współnika spółki osobowej, który ponosił nieograniczoną odpowiedzialność za jej długi – czyli w chwili śmierci był współnikiem jawnym, partnerem lub komplementariuszem. Poglądu tego należy bronić, gdyż zwrot „przedsiębiorca” użyty w art. 7 pr.upadł. ma charakter skrótu myślowego wskazującego na generalną zdolność upadłościową uregulowaną w art. 5 pr.upadł. i nie powinno przypisywać mu się znaczenia zawężającego hipotezę normy.

3. Wniosek o ogłoszenie upadłości zmarłego niewypłacalnego przedsiębiorcy

Prawo upadłościowe uregulowało w art. 7 krąg osób uprawnionych do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości zmarłego niewypłacalnego przedsiębiorcy. Są to więc osoby samodzielnie legitymowane, a nie jedynie wstępujące do postępowania już zainicjowanego przez zmarłego dłużnika. Uprawnionym pozostaje w szczególności (jako jedyna osoba z wymienionych w art. 20 pr.upadł.) wierzyciel osobisty – tu bowiem sytuacja nie zmienia się w porównaniu z okresem życia niewypłacalnego przedsiębiorcy. Zwykle to zresztą wierzyciel będzie zainteresowany w uzyskaniu ochrony prawa upadłościowego, podczas gdy spadkobiercy chronieni są przepisami prawa

19 A.J. Witosz, (w:) A. Hrycaj, A. Jakubecki, A. Witosz (red.), System Prawa Handlowego, t. 6: Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe, Warszawa 2020, s. 1300.

20 A.J. Witosz, (w:) System..., *op. cit.*, s. 1300; P. Zimmerman, art. 418 pr.upadł., nb. 4, *Legalis*. Odmiennie P. Janda, Prawo upadłościowe. Komentarz, Warszawa 2020, art. 7, *Lex*; R. Adamus, Prawo upadłościowe. Komentarz, Warszawa 2021, art. 7, *Lex*; B. Groele, J. Kruczalak-Jankowska, (w:) A. Hrycaj, A. Jakubecki, A. Witosz (red.), System Prawa Handlowego, t. 6: Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe, Warszawa 2020, s. 696; F. Zedler, (w:) A. Jakubecki, F. Zedler, Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz, Warszawa 2011, art. 7, *Lex*; D. Zienkiewicz, (w:) D. Zienkiewicz (red.) Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz, Warszawa 2006, art. 7, nb. 2, *Legalis*; jednak podobnie do wypowiedzianego poglądu S. Gurgul, *Prawo...*, *op. cit.*, art. 7 pr. upadł., nb. 3, *Legalis*.

spadkowego. Obok wierzyciela uprawnieni są spadkobiercy, a także małżonek²¹ oraz dzieci i rodzice zmarłego (każde z nich samodzielnie). W przypadku członków rodziny nie ma znaczenia to, czy dziedziczą oni spadek, a więc wystarczające jest jedynie wylegitymowanie się dokumentami z urzędu stanu cywilnego. W przypadku spadkobierców część autorów wskazuje na konieczność wykazania tytułu prawnego poprzez przedstawienie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku, aktu poświadczenia dziedziczenia lub europejskiego poświadczenia spadkowego²². Ze stanowiskiem tym należy się zgodzić. Odmienny pogląd prezentuje S. Gurgul, stwierdzając, że fakt bycia spadkobiercą zmarłego może być wykazywany wszelkimi środkami dowodowymi, ponieważ dana osoba staje się „rzeczywistym spadkobiercą” jeszcze przed złożeniem oświadczenia o przyjęciu spadku i przed stwierdzeniem nabycia spadku²³.

Legitymacji do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości zmarłego przedsiębiorcy nie ma z kolei kurator spadku (por. art. 7 pr.upadł.), choć jest on – w razie powołania – uczestnikiem postępowania upadłościowego (art. 419 ust. 1 pr.upadł.). Dodatkowo uprawnionym jest zarządca sukcesyjny, wyznaczony do zarządzania przedsiębiorstwem na wypadek śmierci. Zarząd sukcesyjny to rozwiązanie zawarte w ustawie z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej, które kierowane jest do firm jednoosobowych stanowiących ogromną większość część polskich przedsiębiorstw²⁴. Powołanie zarządcy sukcesyjnego zapewnić ma ciągłość działalności firmy. Prawo do powołania zarządcy ma zarejestrowany w CEIDG przedsiębiorca w ten sposób, że wskaże określoną osobę do pełnienia funkcji zarządcy sukcesyjnego albo zastrzeże, że z chwilą jego śmierci wskazany prokurent

21 Z uwagi na art. 61⁴ §1 k.r.o. legitymacji należy odmówić małżonkowi w separacji, A.J. Witosz, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 69. Wyliczenie podmiotów uprawnionych do złożenia wniosku ma charakter enumeratywny, w związku z tym nie można go też rozszerzać na byłego małżonka, kuratora spadku czy wykonawcę testamentu; zob. F. Zedler, *Prawo...*, art. 7, Lex.

22 A.J. Witosz, (w:) A. Hrycaj, A. Jakubecki, A. Witosz (red.) *System Prawa Handlowego*, t. 6: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, Warszawa 2020, s. 1300; F. Zedler, *Prawo...*, *op. cit.*, art. 7, Lex; A. Stempka, (w:) K. Osajda (red.), *Prawo upadłościowe. Prawo spadkowe przedsiębiorców. Komentarz*, art. 7 pr.upadł, Legalis; D. Zienkiewicz, *Prawo...*, *op. cit.*, art. 7, nb. 2, Legalis; R. Adamus, *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Warszawa 2021, art. 7, Lex.

23 S. Gurgul, *Prawo...*, *op. cit.*, art. 7 pr. upadł., nb. 3, Legalis.

24 Zgodnie z danymi opublikowanymi przez GUS, według stanu na koniec grudnia 2021 r. w rejestrze REGON wpisanych było 4836,2 tys. osób prawnych, jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej oraz osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (bez osób fizycznych prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie), W ogólnej liczbie podmiotów dominowały osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Na koniec 2021 r. w rejestrze REGON wpisanych było 3446,6 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, co stanowiło (71,3%) ogólnej liczby podmiotów; zob. GUS, *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON, 2021 r.*, Warszawa 2022, s. 11, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/podmioty-gospodarcze-wyniki-finansowe/zmiany-strukturalne-grup-podmiotow/zmiany-strukturalne-grup-podmiotow-gospodarki-narodowej-w-rejestrze-regon-2021-r-,1,26.html> (5.01.2023).

stanie się zarządcą sukcesyjnym (art. 9 u.z.s.). Oczywiście niezbędne jest wyrażenie zgody osoby powołanej na zarządcę sukcesyjnego na pełnienie tej funkcji oraz dokonanie wpisu do CEIDG zarządcy sukcesyjnego²⁵.

Zarząd sukcesyjny obejmuje zobowiązanie do prowadzenia przedsiębiorstwa w spadku oraz umocowanie do czynności sądowych i pozasądowych związanych z prowadzeniem firmy w spadku (art. 18 u.z.s.). Zarządca ma również prawo dokonywać czynności zwykłego zarządu, natomiast czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu może dokonywać za zgodą wszystkich właścicieli przedsiębiorstwa w spadku, w a razie braku zgody – za zezwoleniem sądu (art. 22 u.z.s.).

Jeżeli zarząd sukcesyjny nie zostanie ustanowiony z chwilą śmierci przedsiębiorcy, po jego śmierci możliwość powołania zarządcy będą również miały osoby, które odziedziczą przedsiębiorstwo, lub małżonek, który jest jego współwłaścicielem – jeśli sam przedsiębiorca nie powołał zarządcy za życia. Uprawnienie to będzie przysługiwało jedynie przez dwa miesiące od dnia śmierci przedsiębiorcy (art. 12 u.z.s.). Pozycja zarządcy sukcesyjnego w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości została omówiona już wcześniej. Z kolei ogłoszenie upadłości (bez względu na to, kto złożył wniosek) wyklucza możliwość ustanowienia zarządcy sukcesyjnego (art. 6 ust. 3 u.z.s.)²⁶, a funkcja osoby już powołanej wygasa z mocy prawa (art. 59 ust. 1 pkt 5 u.z.s.).

Termin do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości zmarłego niewypłacalnego przedsiębiorcy zależy od tego, czy został powołany zarządca sukcesyjny. W jego braku termin zawity dla pozostałych osób uprawnionych to rok od dnia śmierci, co pokrywa się z terminami dla złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości byłego przedsiębiorcy (por. art. 8 pr.upadł.). W przypadku zarządu sukcesyjnego możliwość złożenia wniosku rozciąga się na cały okres zarządu sukcesyjnego. Pomimo pewnych wątpliwości należy ocenić, że po upływie roku od dnia śmierci, ale przed wygaśnięciem zarządu sukcesyjnego wniosek może złożyć nie tylko sam zarządca sukcesyjny, ale i inne osoby²⁷.

Powyższe oznacza, że wniosek o ogłoszenie upadłości zmarłego przedsiębiorcy może być złożony nawet długo po jego śmierci. Ramy czasowe zarządu sukcesyjnego wyznacza art. 59 u.z.s. Abstrahując od przypadków szczególnych, zasadniczo zarząd może trwać maksymalnie przez dwa lata od dnia śmierci przedsiębiorcy. W wyjątkowych sytuacjach sąd będzie mógł przedłużyć czas trwania zarządu na okres nie dłuższy niż pięć lat od dnia śmierci przedsiębiorcy (art. 60 u.z.s.). Oczywiście z chwilą ogłoszenia upadłości zarząd sukcesyjny wygaśnie i syndyk masy upadłości wyznaczony przez sąd obejmie zarząd masą upadłości.

25 M. Jaśniewicz, (w:) S. Babiaryz (red.), *Zarząd sukcesyjny przedsiębiorstwem osoby fizycznej*. Komentarz, Warszawa 2021, art. 9, Lex.

26 A.J. Witosz, *System...*, *op. cit.*, s. 1300.

27 A.J. Witosz, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 69.

W przypadkach szczególnych, a wymienionych w poprzedniej części opracowania (byłego przedsiębiorcy, osoby, która zaprzestała prowadzenia niezarejestrowanej działalności gospodarczej lub przestała być współnikiem ponoszącym nieograniczoną odpowiedzialność za długi spółki osobowej), możliwość złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości jest ograniczona w dwójnasób. Podstawowe terminy wyznacza art. 7 pr.upadł., ale w żadnym razie wniosek nie może zostać złożony po upływie roku od utraty przez wymienione osoby generalnej zdolności upadłościowej²⁸.

4. Uczestnicy postępowania upadłościowego wszczętego po śmierci niewypłacalnego przedsiębiorcy

Podstawowym uczestnikiem postępowania o ogłoszenie upadłości po śmierci niewypłacalnego przedsiębiorcy, a także właściwego postępowania upadłościowego jest spadkobierca bądź kurator spadku. Może być nim także nabywca spadku, w razie zbycia spadku przed ogłoszeniem upadłości. Wspomniany tu kurator spadku pojawia się „w razie potrzeby” (art. 666 §1 k.p.c.) w sytuacji, w której spadek nie został objęty. Jego zasadniczym obowiązkiem jest wyjaśnienie, kto jest spadkobiercą, i poinformowanie właściwych osób o otwarciu spadku, ale w międzyczasie kurator spadku zarządza majątkiem pod nadzorem sądu.

Jeśli osoby te nie biorą udziału w postępowaniu (które może być wszczęte także z wniosku innej osoby, w tym wierzyciela osobistego), w szczególności nie są znani albo nie wstąpili do postępowania, postanowienie o ogłoszeniu upadłości uzupełnia się o ustanowienie kuratora dla potrzeb postępowania upadłościowego, o ile swojej funkcji nie kontynuuje kurator z postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości. O ile bowiem art. 419 ust. 1 pr.upadł. wyraźnie mówi o powołaniu kuratora w postanowieniu o ogłoszeniu upadłości, należy analogicznie zastosować art. 26¹ ust. 4 pr.upadł. do postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości. *De lege ferenda* należy wnioskować o uporządkowanie przepisów dotyczących kuratora dla zmarłego dłużnika, bowiem z literalnego brzmienia art. 419 ust. 1 pr.upadł. wynika – błędnie – że przed ogłoszeniem upadłości nie powołuje się kuratora. Jeśli taka potrzeba zachodzi już po ogłoszeniu upadłości, powołania kuratora bądź jego zmiany dokonuje wyznaczony sędzia-komisarz.

Zadaniem tak ustanowionego kuratora (art. 187 pr.upadł.) jest zapewnienie możliwości kontynuowania postępowania upadłościowego poprzez reprezentowanie w nim interesów *de facto* spadkobierców. Kurator ponosi odpowiedzialność na zasadach tożsamyh z odpowiedzialnością syndyka, przy czym nie stosuje się wobec

28 A.J. Witosz, *System...*, *op. cit.*, s. 1300. Podobnie F. Zedler, *Prawo...*, *op. cit.*, art. 418, Lex; P. Zimmerman, *Prawo...*, *op. cit.*, art. 418 pr.upadł., nb. 5, Legalis; K. Górniak, (w:) K. Osajda (red.), *Prawo upadłościowe. Prawo spadkowe przedsiębiorców. Komentarz*, art. 418 pr.upadł., Legalis; Odmienne: S. Gurgul, *Prawo...*, *op. cit.*, art. 418 pr. upadł., nb. 1, Legalis.

niego środków przymusu (art. 187 ust. 3 pr.upadł.). Nie jest więc dopuszczalne np. nałożenie grzywny na osobę kuratora²⁹, który nienależycie pełni swoją funkcję, jedyną opcją dostępną sędziemu-komisarzowi jest odwołanie dotychczasowego kuratora z jego funkcji.

Okoliczność ustanowienia zarządcy sukcesyjnego zmienia sytuację tylko w zakresie postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości. Obok wymienionych wyżej osób uczestnikiem tego postępowania jest również zarządca sukcesyjny (art. 419 ust. 3 pr.upadł.). Ponieważ jego funkcja wygasa najpóźniej z chwilą ogłoszenia upadłości, zarządca sukcesyjny nie będzie uczestniczył we właściwym postępowaniu upadłościowym.

5. Skład masy upadłości

W skład masy upadłości po zmarłym dłużniku wchodzi aktywa spadku, aczkolwiek i ta reguła ulega zmianie w razie ustanowienia zarządu sukcesyjnego. Zarządca sukcesyjny przejmuje bowiem zarząd przedsiębiorstwem po śmierci przedsiębiorcy, co oznacza, że w tym zakresie mogą następować częste i poważne zmiany w składnikach majątku. W konsekwencji do masy upadłości wchodzi także aktywa nabywane w skład przedsiębiorstwa przez zarządcę sukcesyjnego. Z punktu widzenia techniki legislacyjnej to uszczegółowienie art. 421 pr.upadł. wydaje się zbędne z uwagi na analogiczne rozstrzygnięcie art. 2 ust. 3 u.z.s. A i to unormowanie w dużej mierze koresponduje z ogólnymi przepisami kodeksu cywilnego o przedsiębiorstwie³⁰, choć wskazuje się na jego odrębność z uwagi na to, że zarząd sukcesyjny może obejmować kilka przedsiębiorstw³¹.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że jeśli przedsiębiorstwo stanowiło wspólne mienie zmarłego przedsiębiorcy i jego małżonka, to zarząd sukcesyjny obejmuje całość przedsiębiorstwa. Charakterystyczne jest, że art. 2 ust. 2 u.z.s. nie odnosi się wprost do wspólności majątkowej małżeńskiej istniejącej na chwilę śmierci³². Nie dojdzie jednak do kolizji kompetencji syndyka i zarządcy sukcesyjnego, bowiem

29 A. Malmuk-Cieplak, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 584.

30 W tym kierunku K. Kopaczyńska-Pieczniak, Status prawny zarządcy sukcesyjnego, „Przegląd Prawa Handlowego” 2018, nr 2, s. 4; odmiennie M. Jaśniewicz, *Zarząd...*, art. 2, nb. 2, *Lex*.

31 M. Masternak, Egzekucja administracyjna wobec przedsiębiorstwa w spadku, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2020, nr 4, s. 24. Podobnie T. Szczurowski, Zarząd sukcesyjny przedsiębiorstwem w spadku, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2018, nr 11, s. 31, który dodatkowo wskazuje, że przedsiębiorstwo w rozumieniu przepisów o zarządzie sukcesyjnym może obejmować „jakikolwiek inny zespół składników przeznaczonych do wykonywania działalności gospodarczej, mimo że nie stanowią one przedsiębiorstwa”, choć można mieć wątpliwości co do kryteriów rozróżnienia obu sytuacji.

32 M. Jaśniewicz, *Zarząd...*, *op. cit.*, art. 2, nb. 2, *Lex*, wskazuje, że zarząd sukcesyjny obejmuje współwłasność małżonków „z jakiegokolwiek tytułu”.

ustanowienie tego ostatniego wygasa z mocy prawa z chwilą ogłoszenia upadłości. W okresie przejściowym (do dnia spadku) w skład masy upadłości będzie wchodzić jedynie udział we współwłasności majątku spadkowego. Kolidują takie może mieć jednak miejsce w okresie postępowania w przedmiocie ogłoszenia upadłości, zarówno w przypadku ustanowienia tymczasowego nadzorca sądowego, jak i – zwłaszcza – zarządcy przymusowego. Należy przyjąć, że obecność tych osób ogranicza kompetencje zarządcy sukcesyjnego.

Interesującą regulacją jest art. 421 pr.upadł. *in fine*, który stanowi, że w przypadku ustanowienia zarządu sukcesyjnego w skład masy upadłości wchodzi także aktywa nabyte w okresie zarządu sukcesyjnego, które weszły w skład przedsiębiorstwa w spadku. Przepis ten zdaje się dotyczyć także sytuacji, w której przedsiębiorstwo w spadku jest zakresowo szersze, bowiem obejmuje także udział współmałżonka w przedsiębiorstwie, które przed śmiercią pozostawało we wspólności majątkowej (art. 2 ust. 2 u.z.s.). W takim wypadku w skład masy upadłości wchodzi w całości aktywa nabyte w okresie zarządu sukcesyjnego, choć jedynie udział – zasadniczo połowa – we własności przedsiębiorstwa (czy też całości majątku wspólnego małżonków) wchodzi do masy upadłości. Wydaje się przy tym, że należności z tytułu udziału w aktywach nabytych w okresie zarządu sukcesyjnego małżonek upadłego może dochodzić w postępowaniu upadłościowym, zgłaszając wierzytelność syndykowi.

Prawo upadłościowe zawiera przy tym regulacje chroniące skład masy upadłości, a więc także wierzycieli. Przede wszystkim prawodawca zdecydował o bezskuteczności następujących konstrukcji prawa spadkowego: ustanowienia wykonawcy testamentu, zapisów i poleceń. Jest to zrozumiałe zwłaszcza w odniesieniu do dwóch ostatnich konstrukcji (art. 968 §1 i 982 k.c.), które – choć odmienne co do istoty – polegają zawsze na obciążeniu masy spadkowej. Zapis polega na spełnieniu określonego świadczenia majątkowego na rzecz oznaczonej osoby. Polecenie polega na zobowiązaniu do określonego działania lub zaniechania³³.

Bezskuteczność następuje w odniesieniu do masy upadłości, co sprawia, że syndyk, ale i spadkobiercy nie mogą być obciążeni wykonaniem zapisów i poleceń w toku postępowania upadłościowego. Ów swoisty okres zawieszenia zakończy się z chwilą prawomocnego zakończenia postępowania. Na podobnej zasadzie wstrzymane na czas postępowania zostają skutki wynikające z przyjęcia spadku (art. 424 pr.upadł.). Zakończenie postępowania należy rozumieć szeroko jako jakąkolwiek ścieżkę prawną prowadzącą do kresu upadłości, a w szczególności art. 361, 368 i 371 pr.upadł.³⁴

Uzupełnić można, że przepisy o bezskuteczności czynności prawnych upadłego (art. 127–130a pr.upadł.) stosuje się do czynności upadłego dokonanych na szesć

33 Szerzej o zapisie i poleceniu zob. E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2021, art. 968–985, Legalis i powołana tam literatura.

34 Tak też P. Zimmerman, Prawo..., *op. cit.*, art. 424 pr.upadł., nb. 4, Legalis.

miesiący przed śmiercią, a więc niezależnie od tego, kiedy została ogłoszona upadłość.

Podsumowanie

Prawo upadłościowe ma za zadanie pełnić rolę postępowania, które kompleksowo reguluje sytuację niewypłacalnego dłużnika. W przypadku osób fizycznych oznacza to, że w określonych przypadkach dochodzić będzie do kolizji prawa spadkowego i upadłościowego, a to wtedy, gdy śmierć nastąpiła po złożeniu wniosku o ogłoszenie upadłości, już w toku właściwego postępowania upadłościowego, ale i na jego przedpolu – zanim wniosek został złożony przez osobę legitymowaną. Niniejsze opracowanie, identyfikując trzy wskazane wyżej przypadki, dokonuje ich analizy w celu ustalenia szczególnych reguł postępowania w razie śmierci niewypłacalnego przedsiębiorcy.

W przypadku śmierci po złożeniu wniosku o ogłoszenie upadłości bądź po jej ogłoszeniu problem ma w istocie charakter proceduralny i jest zasadniczo rozwiązywany za sprawą wskazania na osoby uczestniczące w postępowaniu (w szczególności kuratora). Z kolei w przypadku śmierci niewypłacalnego przedsiębiorcy przed złożeniem wniosku o ogłoszenie upadłości Prawo upadłościowe przewidziało odrębną procedurę. Wydaje się przy tym, że z uwagi na specyfikę tej sytuacji uzasadnione jest wprowadzenie odmiennej, szczególnej definicji niewypłacalności, której propozycję autorzy przedstawili w niniejszym opracowaniu.

BIBLIOGRAFIA

- Adamus R., *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Babiarz S. (red.), *Zarząd sukcesyjny przedsiębiorstwem osoby fizycznej. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Dullak K., Śmierć elementem sprawczym rozwiązania węzła małżeńskiego, „*Prawo Kanoniczne*” 2019, nr 2.
- Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Gurgul S., *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Hrycaj A., Jakubecki A., Witosz A. (red.), *System Prawa Handlowego*, t. 6: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, Warszawa 2020.
- Hrycaj A., Kosmal A., Śmierć upadłego, „*Doradca Restrukturyzacyjny*”, 2020, nr 4.
- Jakubecki A., Zedler F., *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Janda P., *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Komenda A. (red.), *Krajowy Rejestr Sądowy i postępowanie rejestrowe*, Warszawa 2021.
- Kopaczyńska-Pieczniak K., Status prawny zarządcy sukcesyjnego, „*Przegląd Prawa Handlowego*” 2018, nr 12.

- Machowska A. (red.), *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, Warszawa 2021.
- Masternak M., Egzekucja administracyjna wobec przedsiębiorstwa w spadku, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2020, nr 4.
- Osajda K. (red.), *Prawo spadkowe przedsiębiorców. Komentarz*, Warszawa 2022.
- Sierpowska I., Śmierć w ujęciu prawa administracyjnego, Warszawa 2020.
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2022.
- Sobczak K., Dziedziczenie firmy rodzinnej ma być łatwiejsze, *Prawo.pl*, <https://www.prawo.pl/biznes/dziedziczenie-firmy-rodzinnej-ma-byc-latwiejsze,227752.html>.
- Szafrańska A., Skutki prawne śmierci przedsiębiorcy jednoosobowego, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 7–8.
- Szczurowski T., Zarząd sukcesyjny przedsiębiorstwem w spadku, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2018, nr 11.
- Trwanie życia w 2021 roku, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5470/2/16/1/trwanie_zycia_w_2021_roku.pdf.
- Witosz A.J. (red.), *Prawo upadłościowe. Komentarz*, Warszawa 2021.
- Zienkiewicz D. (red.), *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*, Warszawa 2006.
- Zimmerman P., *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2022,
- Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON, 2021 r., Warszawa 2022, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/podmioty-gospodarcze-wyniki-finansowe/zmiany-strukturalne-grup-podmiotow/zmiany-strukturalne-grup-podmiotow-gospodarki-narodowej-w-rejestrze-regon-2021-r-,1,26.html>.